

A ORIXE DO GALEGO SEGUNDO FRANCISCO ADOLFO VARNHAGEN, EDITOR DO *CANCIONEIRO DA AJUDA*¹

BEATRIZ GARCÍA TURNES
Universidade de Santiago
de Compostela

Abstract

The Brazilian diplomat Francisco Adolfo Varnhagen published the first critical edition of *Cancioneiro da Ajuda* in 1849. In the introduction to this work, F. A. Varnhagen reflects on issues such as following: In what language was the northwestern Medieval lyric of the Iberian Peninsula composed? What is the origin of the languages spoken in present-day Spain and Portugal? What genetical and structural relationships may be established among them? The answers to such questions are a good indication of the direction that Luso-Brazilian linguistic thought was taking in a moment of transition between the so-called pre-scientific speculations and the new glottology that was brought to the romance field by Friedrich Diez. It also elucidates the relationships established between intellectuals from different countries and their effects concerning the linguistic ideas supported by them.

En 1849, Francisco Adolfo Varnhagen publicou as *Trovas e cantares de um codice do XIV seculo: ou antes, mui provavelmente, «O livro das cantigas» do Conde de Barcelos* (S.a., 1849). Trátase da primeira edición crítica do *Cancioneiro da Ajuda*, edición coa que os textos publicados en 1823 por Ch. Stuart cunha tiraxe de 25 exemplares se fixeron accesibles a un

público máis amplo. Na introducción á obra vese claramente que para F. A. Varnhagen é fundamental a cuestión da lingua en que se compuxo a lírica trobadoresca. Para chegar a esta dedución abonda con comproba-lo número de páxinas que o brasileiro lle dedicou ó tema dos idiomas peninsulares, da súa orixe e das relacións que se poden establecer entre eles. O interese que, ó meu ver, teñen estas páxinas do vizconde de Porto Seguro moveume a dedicarlle o presente artigo.

1. AS FONTES

A información que ten F. A. Varnhagen sobre os antigos vernáculos da península Ibérica procede, ademais de dos textos medievais que revisou directamente, de dous tipos de fonte: por unha banda, eruditos de fala castelá e portuguesa do período histórico coñecido como Idade Moderna (F. A. Varnhagen cita a Gregorio Mayáns y Siscar, Duarte Nunes de Leão, o P. Feixoo...); por outra banda, contemporáneos españois. Téñase en conta que o editor do *Cancioneiro da Ajuda* era por aquela época diplomático en Madrid ó servizo do goberno brasileiro, o que explica o seu coñecemento, declarado, das opinións de autores do ámbito hispano do seu século, e especialmente dos asturianos F. Martínez Marina, J. Caveda e o marqués de Pidal. Axiña comprobaremos cómo o contacto, que non foi só literario, senón tamén persoal —era amigo de Pedro José Pidal—, con eruditos asturianos inclinou decisivamente as teorías de F. A. Varnhagen.

A importancia que o labor de diplomático tivo na elaboración da obra do brasileiro non acaba nos contactos persoais que este lle propiciou: como di A. Guimarães (1935), «a diplomacia foi para elle, principalmente, o itinerario das pesquisas através

¹ A elaboración deste artigo foi posible gracias a unha subvención da Dirección Xeral de Investigación e Desenvolvemento da Xunta de Galicia para unha estadía de investigación en Lisboa que me permitiu localizar e consulta-las obras de Francisco Adolfo Varnhagen que se citan ó longo destas páxinas.

dos arquivos da Europa, dos quaes exhumou preciosísimos documentos sobre o noso pasado». Pénsese, por exemplo, que unha das súas primeiras misións en Madrid, pola que foi oficialmente felicitado en 1848, consistiu en investigar nos arquivos españois co fin, segundo R. S. Fleury (s.d.), de estudia-la historia da súa patria e, segundo J. D. Cortés (1875), de obter documentación relativa ós límites do Brasil.

2. DE ASTURIAS A PORTUGAL

No capítulo IV da introducción ás *Trovas e cantares de um códice do XIV século*, o diplomático brasileiro comeza por destaca-la importancia da obra que edita «como monumento de linguagem», xa que, por unha parte, os poemas que contén revelan o alto «gráu de polimento» do portugués medieval e, por outra, testemuñan que «os diferentes dialectos e linguas da Península aínda nesse tempo eram mais parecidos entre si do que hoje» (1849: xxix). F. A. Varnhagen non se está referindo só á semellanza entre galego e portugués, senón que inclúe na comparación o asturiano, o castelán e, aínda que só o menciona unha vez, o valenciano.

Ó longo de todo o capítulo empregará a denominación *lingua* para castelán e portugués e a denominación *dialecto* para asturiano e galego. Agora ben, como imos ver a continuación, o uso do termo *dialecto* non implica unha relación de filiación ou de dependencia dos vernáculos considerados como tales con respecto ás linguas de Madrid e de Lisboa. *Dialecto* vén significando para este autor, como para moitos dos seus contemporáneos, «código non-elaborado, idioma con escaso ou nulo cultivo».

De acordo coa teoría do vizconde de Porto Seguro, encontramos máis semellanzas entre as variedades románicas arriba mencionadas canto máis recuamos no tempo, canto máis nos remontamos «ao fim do dominio godo» (xxxij) que sería truncado pola invasión musulmana. É, pois, baixo o cetro dos monarcas visigodos cando se acada a maior homoxeneidade lingüística na península Ibérica. ¿É logo, podemos preguntarnos, non habería máis homoxeneidade mentres persistiu o Imperio Romano? Pois, segundo F. A. Varnhagen, non, porque «nao» somos da opinión» que em tempo algum a população rustica de Hespanha falasse o latim propriamente dito» (xxxij).

Igual que sucede nas colonias europeas do século XIX, pensa F. A. Varnhagen, ou aínda con maior razón —dado que na antigüidade non había imprenta, escolas nin medios de transporte coma os da era industrial— o latín das colonias romanas tivo que ser distinto do do Lacio. Todo o máis, falarían correctamente algúns escritores e políticos que irían estudar a Roma. O resto dos colonos adaptaría o idioma dominador ó clima e índole do país e falaría latín rústico ou mao latín, o que, segundo F. A. Varnhagen, «se reduz á idéa de que ja usavam dialectos romanicos» diferentes en cada rexión (xxxij).

O vizconde detense en concreto no dialecto dos galegos, tan peculiar que chamou a atención de Silio Itálico, quen se referiu a el cunhas palabras que, por certo, no século XIX foron reproducidas ata a saciedade polos eruditos e polos filólogos: *misit dives gallaecia pubem / barbara nunc patriis ululantem carmina linguís*. En realidade Silio Itálico aludía con esta expresión á lingua prelatina dos poboadores da Gallaecia, pero F. A. Varnhagen non o interpreta así:

Cremos que se essas cantigas tivessem chegado ate nós qualquer gallego as entenderia hoje, tanto imaginamos que este dialecto, —como de paiz montuoso, alheio quasi ao trato estrangeiro—, se tem conservado estacionario, segundo por documentos temos provas que tem acontecido desde o seculo 12.

(S.a., 1849: xxxjv)

Estas reflexións non lle serven ó autor unicamente para deixar patente o arcaísmo e inmovilismo do galego, senón tamén para destaca-la orixe e pureza latinas de galego e de portugués. F. A. Varnhagen parece considerar nos parágrafos que agora nos ocupan que o que hoxe chamariamos evolución dun idioma só pode deberse ó influxo doutro, idea esta, por certo, nada infrecuente na lingüística precientífica (cfr. Aroux, 1998). Por iso continúa a súa argumentación sobre o conservadorismo do galego afirmando que resulta difícil introducir unha nova lingua nun país que xa foi colonizado e «agricultado» por primeira vez (xxxjv). Presenta como probas que o confirman a non-adopción do latín polos vascos, do castelán polos galegos e cataláns, do normando polos ingleses. Este tipo de probas consistentes en aplicar a tempos pasados e a zonas xeográficas distintas as conclusións tiradas de exem-

plos contemporáneos son frecuentes na primeira metade do século XIX (temos outro intento do propio F. A. Varnhagen uns parágrafos máis arriba), o que non é de estrañar, dado que tamén o son nos nosos días. Se estas comparacións se revelan ás veces como un instrumento útil, tanto para exemplificar como para chegar a comprende-lo que sucedeu coas linguas tempo atrás, cando non se toman coa debida cautela nin se matizan con datos sobre a individualidade de cada época histórica poden xustificar deducións totalmente erradas. É máis, uns mesmos exemplos poden levar a conclusións enfrontadas.

A ahistoricidade das argumentacións manexadas neste prólogo, herdada da reflexión lingüística do século XVIII, xa non pode ser xustificada polos obxectivos do investigador nin polo concepto de lingua que, pola contra, si explicaban os métodos e os argumentos dos iluministas (cfr. Aarsleff, 1982): F. A. Varnhagen xa non perseguía o fin de explorar a natureza inmutable do home a través do estudo da lingua e das súas orixes. Os métodos do pasado aplicados ás novas cuestións do presente, nunha época de transición dun modelo de investigación lingüística a outro, son o que produce o risco de distorsións. Neste caso, sen embargo, a consecuencia que se extrae non está desencamiñada:

Por tanto quanto a nós nem os Godos nem os Suevos poderam substituir suas linguas pelos dialectos románicos que aqui se falavam, e a opiniao» do erudito Feijó de que as idiomas Portuguez e Gallego devem sua origem ao doiminio Suevo, é de tal modo gratuita que nem nos occuparemos em refutal-a em quanto nao» se nos diga quaes sao» as articulaçoens, modismos ou paridades grammaticas que nelles se encontram identicas á lingua dos mesmos Suevos, e que se nao» notam nos outros dialectos da Peninsula.

(S.a., 1849: xxxjv)

Non se deduza destas palabras que o P. Feixoo (Feijóo, 1968: 226) [1727-29] pensase que o galego e o portugués, que el consideraba unha única lingua «por ser poquísimas las voces en que discrepan y la pronunciación de las letras en todo semejante», eran idiomas xermánicos. Todo o contrario: no seu discurso «Paralelo de las lenguas castellana y francesa», o ourensán defende que non só deben reputarse por dialectos latinos o español, o italiano e o francés, senón tamén o portugués, «en que advierto se debe

incluir la lengua gallega». Iso si, seguindo unha doutrina que, como vimos, chega aínda ata F. A. Varnhagen, a deriva do latín en diversas variedades románicas atribúese neste discurso a un influxo externo: á mestura coas linguas dos bárbaros invasores. A este engade o P. Feixoo a nova situación política que se instaurou trala caída do Imperio Romano, situación que facilitaba o illamento dos novos reinos xermanos con respecto ós seus veciños e, como consecuencia, o particularismo.

Habiendo estado las dos naciones [Portugal e Galicia] separadas de todas las demás provincias, debajo de la dominación de unos mismos reyes, en aquel tiempo precisamente en que, corrompiéndose poco a poco la lengua romana en España, por la mezcla de las naciones septentrionales, fué degenerando en particulares dialectos, consiguientemente, al continuo y recíproco comercio de portugueses y gallegos (secuela necesaria de estar las dos naciones debajo de una misma dominación), era preciso que en ambas se formase un mismo dialecto.

(Feijóo, 1968: 230)

Xa que logo, a discrepancia entre o brasileiro editor do *Cancioneiro da Ajuda* e o frade bieito non reside tanto na cuestión de cómo se fragmentou o latín, senón en cándo se fragmentou. Como vimos, para F. A. Varnhagen o latín xa estaba dividido en dialectos romances baixo o cetro dos emperadores romanos; en cambio, baixo dominio xermano a tendencia disgregadora cedeu en favor doutra de signo contrario:

Quanto aos godos sabemos que procuran-do antes conservar e propagar a lingua latina, que estender a sua, como diz Aldrete, adoptaram aquella por lingua official, como unico representante culto e com escripta dos dialectos romanceados. Esta nova necessidade de estudar o latim, e a extensao» que tomou o dominio godo por toda a Hespanha, deviam muito concorrer para que todos os seus dialectos se homogenisassem, ou pelo menos se criasse outro novo, um pouco godo talvez, mas ao mesmo tempo mais analogo ao latim escripto, que servisse de linguagem franca, a que fosse a lingua, digamos assim, dominadora.

(S.a., 1849: xxxv)

Este latín homoxéneo foi o idioma adoptado, tanto polos primitivos habitantes de Asturias coma polos godos e resto de cristiáns refuxiados nestas terras trala invasión africana. Como consecuencia, foi o idioma que os reconquistadores levaron por toda a Península a medida que lles gañaban de novo o terreo ós musulmáns.

A poboación mourisca que quedou en territorio reconquistado, «com negação» ou defeito organico para pronunciar certas articuloens latinas principalmente o *f* e o *j* (xxxvj) foi a responsable da formación do castelán. E é que o castelán non se distingue tanto na sintaxe ou no léxico do resto dos idiomas latinos coma na fonética. En concreto, caracterízase por pronunciar guturalmente o *j* e por converte-lo *f* en *h* aspirado. Canto máis se avanzaba na reconquista máis arabizado ía quedando o que sería idioma de Cervantes.

Detrás da opinión de que o castelán se formou pola corrupción do latín ó contacto cos árabes están sobre todo o asturianista José Caveda e o académico da historia F. Martínez Marina, autores que F. A. Varnhagen cita con profusión ó longo destas páxinas. Tamén o P. Feixóo –aínda que galego de nacemento, moi vencellado coa cidade de Oviedo, onde residiu case toda a súa vida– chegara a conclusións semellantes. A idea non é desinteresada en F. A. Varnhagen, senón que posibilita a exaltación do portugués (como a posibilitaba do asturiano, no caso de J. Caveda) sobre o idioma centropeninsular:

Assim esta língua [o castelán] que tanto admiramos pela sua nobreza, energia, e quer-que-é dorgulho varonil, é das da Península, a que pelos vestigios mais representa o dominio arabe, mas está longe de ser a mais legitima representante do dominio romano ou godo. Esta prerogativa pertence a um daquelles tres idiomas entre si parecidissimos [asturiano, galego e portugués], e como dois sao» dialectos, cabe ao portuguez pela razao» de ter litteratura propria, e nao» pouco rica, nem pouco culta.

O portugués constitúese así, para F. A. Varnhagen, no descendente máis lexítimo do antigo asturiano, en «verdadeira representante do idioma dos fillos de algo das Asturias» (xlj). Máis lexítimo aínda có bable decimonónico, pois este, tal e como indica o autor cunha cita de J. Caveda, corrom-

peuse e castelanizouse dende o século XVII, de xeito que se aproximou máis ca ningunha outra lingua da Península ó idioma de Cervantes. As cantigas que F. A. Varnhagen lle ofrece ó público en 1849 demostran canto máis asturiano era o portugués antes da relatinización do idioma luso que se produciu no século XVI coa restauración clásica de Camões, Miranda, Ferreira... F. A. Varnhagen está poñendo a literatura, as cantigas que publica, ó servizo da exaltación da lingua.

De tódalas obras que o brasileiro consultou para elaborar este capítulo da introducción ó cancionero, a que parece exercer unha influencia máis decisiva e mesmo guía-la súa argumentación é o «Discurso preliminar» das *Poesías selectas en dialecto asturiano* recollidas por José Caveda en 1839 (Caveda, 1887). Agora ben, como vemos, un texto orientado a reclama-la identidade entre o asturiano e o primitivo romance hispano da Península ou a súa pureza latina fronte á corrupción semítica do castelán é reinterpretado por F. A. Varnhagen a maior gloria do portugués.

Na mesma liña de exaltación do idioma de Camões continúa o brasileiro o seu razoamento. As catro linguas que tan semellantes eran no tempo dos godos fóronse diferenciando: o castelán co influxo árabe, o asturiano co influxo castelán, o portugués co moito máis nobre influxo latino clásico (influxo que, dado que o portugués é un idioma romance, non supón unha intervención externa) e o galego, máis primitivo, semella que sen influxo ningún. Polo tanto, na evolución e na constitución destes dialectos romances hai unha primeira causa, interna, da supremacía portuguesa. A segunda causa, que permite eleva-lo portugués sobre o asturiano e o galego (o cal non quedara en posición inferior ó idioma de Camões en razón da súa natureza e constitución) responde a un factor externo ou, como diríamos hoxe, sociolingüístico: o grao de cultivo do portugués fronte ó dos outros dous.

3. A GALEGUIDADE DAS CANTIGAS DE SANTA MARÍA

Como a supremacía do portugués sobre o galego está fundamentada en factores non-orgánicos, non hai problema en aceptar –con G. Mayáns y Siscar e con D. Nunes de Leão– a semellanza entre os dous romances. Sen embargo, F. A. Varnhagen infórmanos de que a mediados do século XIX hai

en Portugal «litteratos que repugnam em admitila» (xxxjx). Así pois, o autor presentará nun apéndice probas do parecido entre o dialecto e a lingua do oeste peninsular.

A primeira das composicións do apéndice non está asinada; sen embargo, sabemos que se trata de dez coplas escollidas do *Coloquio de 24 gallegos rústicos* do Padre Sarmiento. Sen entrar en análises serias e profundas, a impresión que dá o texto transcrito é a de que F. A. Varnhagen o copiou dun manuscrito distinto ós que, segundo información de R. Mariño (1995), conservamos actualmente. Tamén cabe a posibilidade de que as diferencias cos apógrafos que chegaron a nós se deban á intervención, consciente ou inconsciente, do vizconde de Porto Seguro sobre o texto orixinal. As frecuentes lecturas que diverxen de calquera dos manuscritos existentes hoxe en día nalgúns casos semellan responder claramente á influencia do portugués —«se veen navergar» por «se ven navegar», «e fazlhes proveito» por «e failles proveito/probeito»; sen embargo, noutros casos non parecen poder xustificarse así —«e mais estar quedos» por «e mais se están quedos», «que beñan» por «que veñan/veñen», «retouça ou velo» por «relouca de velo». De calquera xeito, non responde ós propósitos deste artigo averiguar a orixe de tales diverxencias. Si nos interesa, en cambio, o feito de que, tanto algunhas das lecturas exclusivas do texto que presenta F. A. Varnhagen coma certos aspectos da ortografía das coplas atribuíbles sen ningún xénero de dúbida ó seu autor —especialmente a escolla, non sen vacilacións, de <lh> para representar a consoante lateral palatal— facilitan a percepción da proximidade entre galego e portugués. No segundo poema do apéndice só nunha ocasión o editor do *Cancioneiro da Ajuda* se equivoca ó transcribir «perdim» (e non «perdin», como di Dobarro Paz, 1980) por «perdín».

Estoutro poema do apéndice, que si leva indicación do título e do autor, é «O desconsolo», de Alberto Camino. Trátase do primeiro texto en galego deste poeta. No seu día foi moi famoso, dentro e fóra de Galicia: mereceu ser publicado en case tódolos xornais galeguistas contemporáneos (Vilavedra, 1995) e tamén nalgúns de Madrid. Por iso fixo posible, en palabras de M. Murguía, «que los no conocedores de este dialecto, pero que no estaban contaminados por las groseras ideas que acerca de Galicia se tienen fuera de ella, se sorprendiesen al ver la dulzura de que era capaz aque-

lla lengua tan ridiculizada, como no conocida» (en Dobarro Paz, 1980: 504). Isto explica que o vizconde de Porto Seguro coñecese o texto. Cabe tamén a posibilidade de que F. A. Varnhagen tivese contacto persoal con Alberto Camino, xa que este se trasladou a Madrid precisamente en 1849, ano de publicación das *Trovas e cantares de um códice do XIV século*. Sería interesante encontrar probas que xustificasen esta conexión pois, do mesmo xeito que son claros os contactos que o diplomático brasileiro mantivo con persoas que lle facilitaron o coñecemento das ideas asturianistas, tamén parece posible que no ano 1849 non tivese constancia do pensamento dos galeguistas do seu tempo, pero que acabase de establecer algún tipo de relación con algún ou algúns deles.

Para xustificar a derradeira afirmación do anterior parágrafo debo volver a unha consideración sobre o galego que F. A. Varnhagen fai case ó comezo do capítulo que estamos analizando, pero que ata o momento eu deixei deliberadamente aparcada. Cando o autor afirma que as linguas e dialectos peninsulares da Idade Media eran moi semellantes entre si, observa que este feito pode constatarase coa comparación dunha serie de textos entre os que se encontran as *Cantigas de Santa María* como representantes do galego. Sen embargo, axiña aclara que «acima mencionamos como gallegas as cantigas d'Alonso Sabio, nao' por termos a convicção' de que o sejam, mas por nao' levantar questoens, quando nao' ha occasiao' de dar provas» (xxx).

É evidente que, tras unha afirmación coma esta, a cuestión queda, inevitablemente, «levantada». Por iso Varnhagen continúa argumentando que da análise dunha copia, que el posúe, do códice toledano do cancionero mariano e mais da análise dos fragmentos desta obra publicados por Zúñiga e Rodríguez de Castro pode deducirse que a lingua en que están escritas as *Cantigas de Santa María* é, non parecida, senón a mesma en que están escritas as de don Dinís e as dos seus contemporáneos portugueses. Ante esta constatación temos dúas posibles explicacións: a) que galego e portugués fosen aínda un só idioma na baixa Idade Media; e b) que as *Cantigas de Santa María* non estean escritas en galego. Aínda que o autor deixa a solución do problema para os expertos, non oculta a súa inclinación pola segunda das posibilidades, para a que incluso se esforza en achegar unha desas probas que máis arriba dixera non estar en disposición de dar:

Os que partilharem a ultima opiniao» encontrarao» em seu favor o empregarem-se nellas muitas palabras que já nao'' sao'' hoje gallegas, nem o eram no tempo d'Alonso Sabio, v.gr. crérigo, menino, muito etc., as quaes por documentos gallegos dessa epoca e até anteriores (o Foro dos Cregos) sabemos se diziam, como hoje, crégo, neno, moito etc.

(S.a., 1849: xxx)

Na «Advertencia final» que pecha o volume das *Trovas e cantares de um códice do XIV século*, F. A. Varnhagen comunicalles ós seus lectores que o cancionero por el editado aparece sen notas porque decidiu publicalas máis adiante xunto con outras resultantes de «informaçoes que vamos pedir» (336). Esas notas formarían un caderno á parte que se lles distribuiría a principios do ano 1850 a todos aqueles lectores que, ó compraren o volume en 1849, indicasen o seu interese por recibir este apéndice. En efecto, o apéndice publicouse un ano despois e nel trátase de novo a cuestión da lingua en que se escribiron as *Cantigas de Santa María*:

Havendo conseguido, por occasiao' de uma excursao' que fizemos á Galliza, reunir mais alguns escriptos no dialecto dessa provincia, aqui juntaremos n'um 5.º Appendice: 1.º Um villancete do Natal; 2.º Algumas quadras dos *Rogos* contra a inquisicao'; 3.º O principio do entremez gallego de Fandiño intitulado = *A Casamenteira*. = E agora nos cumpre declarar que hoje estamos persuadidos que Alonso Sabio empregou nas cantigas a linguagem que outrora se falava na Galliza; e que talvez em gallego estivessem muitas das composicoens que Santillana julgaria portuguezas.

(Varnhagen., 1850: 359)

F. A. Varnhagen parece liga-lo seu cambio de opinión sobre a lingua das *Cantigas de Santa María* coa súa viaxe a Galicia. Agora ben, o brasileiro posuía xa unha copia dos poemas do Rei Sabio antes da súa «excursão» e, polo tanto, non puido se-lo coñecemento destes textos —que, por outra parte, nin sequera se conservaban en bibliotecas galegas— o que fixo que cambiase de opinión sobre o idioma en que estaban escritos.

C. Michaëlis (1904) indica que, durante a súa viaxe ó noroeste peninsular, o vizconde de Porto

Seguro estudiou a lingua viva do país, cousa que, en principio, non deixa de sorprenden nunha época e nun autor que orientan as súas pesquisas case exclusivamente cara ó texto escrito. Probablemente debamos entender, non que o autor estudiou a fala espontánea dos galegofalantes da época, senón que se interesou por textos literarios contemporáneos coma os que logo reproducíu no apéndice ó *Cancioneiro*. De tódolos xeitos, se F. A. Varnhagen non estudiou o galego oral, o máis probable é que cunha viaxe á nosa terra tivese múltiples ocasións de oílo e de fixarse nel. ¿Foi este contacto coa lingua viva, oral e/ou escrita, do Finis Terrae o que provocou o seu cambio de opinión? ¿Convenceuno o seu amigo Pedro José Pidal, que en 1851 publicará no prólogo ó *Cancioneiro de Baena* que as *Cantigas de Santa María* foran escritas en galego? ¿Ou foi F. A. Varnhagen quen convenceu a P. J. Pidal? ¿Falou o vizconde en Galicia con alguén que lle demostrou que estas cantigas en honor á Virxe non eran portuguesas? E, nese caso, ¿con quen? Tal vez coa mesma persoa —ou persoas— que lle facilitou os textos do prerrexurdimento que se citan no anterior parágrafo, alguén pertencente ós círculos galeguistas progresistas da época, a xulgar polas obras que lle entregou. A dificultade de localiza-lo arquivo de F. A. Varnhagen (que semella estar repartido entre Brasil e Chile) e, xunto con el, a súa correspondencia ou calquera outro documento que poida iluminarme nesta cuestión, impídeme polo de agora responde-las preguntas que acabo de formular.

Cando en 1872 o vizconde de Porto Seguro publica *Da litteratura dos libros de cavallarias* volve afirmar que as *Cantigas* de Afonso o Sabio están escritas en portugués, xa que o monarca preferiu cantar nesta lingua antes ca en castelán. Esta declaración encóntrase nun contexto en que o autor se defende ante un dos problemas ós que se enfrontará a lingüística lusa do século XIX, a saber: a independencia do portugués fronte ó español.

É comprensible que, nun contexto de afirmación do idioma de Camões fronte ó de Cervantes, se ignore o problema secundario do galego. A cuestión da borrosa delimitación entre un e outro percorre a Idade Moderna (cfr. Vázquez Corredoi-ra, 1998 e Monteagudo, 1999) e adéntrase no século XIX, tal e como demostra o feito de que F. Diez, na edición francesa da súa gramática en 1874, xa no último tercio da centuria, aínda sinta a necesidade de aclarar que o portugués non é un

dialecto do español. Tamén F. A. Varnhagen explica en *Da litteratura dos libros de cavallarias* que nin o portugués é dialecto do castelán nin o castelán do portugués, senón que estas son linguas irmás e «procedentes de quase identico romance» (1872: 142). Por se aínda así alguén ten tentacións de utiliza-la semellanza e intercomprensibilidade dos dous idiomas para fins políticos, advirte o autor que a lingua non é o único carácter da nacionalidade. Non se esqueza que F. A. Varnhagen, a pesar de que valora o idioma como un dos trazos definitivos da nación, representa diplomáticamente unha ex-colonia que obtivo recentemente a súa independencia dunha metrópole coa que o comparte. Non pode, pois, defender unha correspondencia biunívoca lingua-nación. Amén diso, o contexto argumentativo favorece a minimización da importancia da conexión entre ámbalas realidades.

Como proba da ausencia da relación biunívoca a que me referín, o vizconde de Porto Seguro explica que na Península hai outras linguas, ademais destas dúas:

Sem contar o vasconço, mais antigo, sao linguas e não dialectos, o catalão e o valenciano, ambos com bons poetas, bons historiadores e bons romancistas, que nenhuma politica será capaz de aniquilar.

(Varnhagen, 1872: 152-153)

Mentres que o vasco é considerado lingua pola súa antigüidade e, seguramente, pola súa distancia con respecto ás variedades romances veciñas, o catalán e o valenciano son así cualificados por razóns de elaboración (para os conceptos de lingua por distancia e por elaboración véxase Kloss, 1967 e Muljacic, 1986). Os motivos polos que o galego, igual que o asturiano, non aparece na lista das linguas peninsulares seguen sendo, pois, os mesmos de 1849. Probablemente, a literatura do século XIX non lle semella ó autor abonda para recoñecer a lingüicidade do vernáculo do *Finis Terrae* peninsular. En canto á medieval, é de novo integramente adscrita ó portugués, sen mención sequera das falas de *aquem-Minho*.

Se cadra, cabe unha segunda interpretación sobre a consideración do idioma de Rosalía nesta obra do vizconde de Porto Seguro: a de que F. A. Varnhagen siga crendo que as cantigas se compuxeron en galego, pero que agora estea considerando o noso idioma, non dialecto autónomo, senón

dialecto pertencente ó dominio lingüístico portugués, co que cabería afirmar que o cancionero mariano foi escrito en lingua lusa. A tentación para facer esta interpretación non procede directamente da análise dos textos de Varnhagen, senón do feito de que esta opinión foi expresada por F. Diez, con quen o brasileiro nesta época se cartea-ba, na edición francesa da súa gramática en 1874.

Con todo, e por moi suxestiva que resulte esta hipótese, hai que ter en conta as súas limitacións: se F. A. Varnhagen está seguindo a liña de F. Diez —o que supón unha modificación, con respecto a 1849, do concepto de dialecto e das relacións entre galego e portugués—, ¿non resulta estraño que, a diferenza dos outros dous autores, non mencione en ningún momento o idioma de Rosalía, que en tal caso resulta ser, polo menos en parte, o obxecto da discusión?

5. RECAPITULANDO

A pesar de que F. A. Varnhagen coñece e cita a Duarte Nunes de Leão (1945) [1576-1606] —quen afirmara que galego e portugués foran na Idade Media un único idioma—, en 1849-50 non acepta a súa idea da unidade lingüística medieval. Non está disposto a admitir que Portugal poida compartila súa lingua con outra nación que non sexa ou fose colonia súa, porque unha cousa é afirmar que os lusitanos levaron o influxo civilizador do seu idioma polo mundo todo —ou, dende outra perspectiva, que os brasileiros herdaron a civilización europea das mans dos portugueses— e outra que as orixes del se encontran no país veciño. A pesar das semellanzas que, como dialectos latinos que son, os unen, galego e portugués son considerados como unidades diferenciadas dende a Idade Media.

Postas así as cousas, non cabe a posibilidade de que a literatura trobadoresca sexa compartida. Os textos que se conservan ou están escritos en galego ou están escritos en portugués e, polo tanto, ou pertencen á literatura galega ou á portuguesa. F. A. Varnhagen inclíanse pola opción lusitanista e, de feito, a atribución galega das *Cantigas de Santa María* non deixa de ser fugaz. No seu libro *Da litteratura dos libros de cavallarias* (Varnhagen, 1872), o autor insiste na idea de que as composicións líricas de Afonso o Sabio están escritas en portugués.

BIBLIOGRAFÍA

- AARSLEFF, H. (1982): «The tradition of Condillac: the problem of the origin of language in the eighteenth century and the debate in Berlin Academy before Herder», en *From Locke to Saussure. Essays on the study of language and intellectual history*. Londres, Athlone: 146-209.
- AROUX, S. (1988): «Modeles de l'age classique pour la mobilité linguistique», en JOLY, A. (ed.) (1988): *La linguistique génétique. Histoire et théories*, Presses Universitaires de Lille: 19-42.
- CAVEDA, J. (1887) [1839]: «Discurso preliminar sobre el dialecto asturiano», en CAVEDA, J./CANELLA SECADES, F. (1887): *Poesias selectas en dialecto asturiano*. Oviedo, Imprenta de Vicente Brid: 7-56 (edición facsimilar: Oviéu, Academia de la Llingua Asturiana, 1987).
- CORTÉS, J. D. (1985): «Varnhagen (Francisco Adolfo de)», en *Diccionario biográfico americano*, a través do HERRERO MEDIAVILLA, V. / AGUAYO NAYLE, L. R. (eds.) (1986): 310-313.
- DIEZ, F. (1874): *Grammaire des langues romanes*. T. I. Paris, Librairie A. Franck [edición facsimilar: Genève/Marseille, Slatkine Reprints/Laffitte Reprints, 1973].
- DOBARRO PAZ, X. M. (1980): *Alberto Camino (1820-1861): poeta galego*. Tese de doutoramento inédita. Facultade de Filoloxía, Universidade de Santiago de Compostela.
- FEIJÓO; B. J. (1968) [1727-29]: «Paralelo de las lenguas castellana y francesa», *Teatro crítico universal*. Vol I. Madrid, Espasa-Calpe: 211-231.
- FLEURY, R. S. (s.d.): *Francisco Adolfo de Varnhagen. Visconde de Pôrto Seguro «paulista de Sorocaba»: ensaio bibliográfico*. São Paulo, Edições Melhoramentos.
- GUIMARÃES, A. (1935): «Porto-Seguro (Francisco Adolpho de Varnhagen, visconde de-)», en *Diccionario bio-bibliográfico brasileiro*, a través do HERRERO MEDIAVILLA, V. / AGUAYO NAYLE, L. (eds.) (1992): 264-284.
- HERRERO MEDIAVILLA, V. / AGUAYO NAYLE, L. R. (eds.) (1986): *Archivo biográfico de España, Portugal e Iberoamérica* [Microforma]. München, Saur.
- HERRERO MEDIAVILLA, V. / AGUAYO NAYLE, L. (eds.) (1992): *Archivo biográfico de España, Portugal e Iberoamérica* [Microforma]. München, Saur.
- KLOSS, H. (1967): «"Abstand Languages" and "Ausbau Languages"», en *Anthropological Linguistics* 9.7: 29-41.
- MARIÑO PAZ, R. (1995): «Estudio introductorio», en Sarmiento, Fr. Martín: (1995): *Coloquio de vinteatro galegos rústicos*. Consello da Cultura Galega: 7-102.
- MICHAËLIS de VASCONCELLOS, C. (1904): *Cancioneiro da Ajuda*. Vol. II. Halle, Max Niemeyer (edición facsimilar: Turín, Bottega d'Erasmus, 1966): 1-134.
- MONTEAGUDO, H. (1999): *Historia social da lingua galega*. Vigo, Galaxia.
- MULJACIC, Z. (1986): «L'enseignement de Heinz Kloss (modifications, implications, perspectives)», en *Languages* 83: 53-63.
- NUNES DE LEÃO, D. (1945) [1576-1606]: *Origem da língua portuguesa*. Lisboa: Pro Domo.
- S.a. (VARNHAGEN, F. A.) (1849): *Trovas e cantares de um codice do XIV seculo: ou antes, mui provavelmente, «O livro das cantigas» do Conde de Barcelos*. Madrid: Imp. de D. Alexandro Gomes Fuentenebro.
- VARNHAGEN, F. A. (1850): *Post Scriptum. Notas*. [Caderno engadido a algúns exemplares de S.a. (VARNHAGEN, F. A.) (1849): 339-369.]
- VARNHAGEN, F. A. (1872): *Da litteratura dos livros de cavallarias*. Vienna, Filho de Carlos Gerold.
- VÁZQUEZ CORREDOIRA, F. (1998): *A construção da língua portuguesa frente ao castelhano. O galego como exemplo a contrario*. Santiago de Compostela, Edicións Laiovento.
- VILAVEDRA, D. (coord.) (1995): *Diccionario da literatura galega I. Autores*. Vigo, Galaxia.